

Henryk Cimek

Żydzi w ruchu komunistycznym w Polsce w latach 1918–1937

Polityka i Społeczeństwo nr 9, 27-41

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Cimek

ŻYDZI W RUCHU KOMUNISTYCZNYM W POLSCE W LATACH 1918–1937

Żydzi odgrywali dominującą rolę w ruchu komunistycznym w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym. Ich poglądy i działania niekiedy wzbudzały kontrowersje. Komunistom narodowości żydowskiej zarzucano m.in. przejawianie tendencji separatystycznych i dogmatycznych. Procentowy udział Żydów w ruchu komunistycznym w stosunku do liczby ludności w Polsce był najwyższy ze wszystkich narodowości. Kierowniczą rolę Żydów było widać zwłaszcza we władzach Komunistycznej Partii Polski i Komunistycznego Związku Młodzieży Polski (do lutego 1930 r. Związku Młodzieży Komunistycznej w Polsce), a także, choć w mniejszym stopniu, w Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi i Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, autonomicznych organizacji KPP.

Dokładne ustalenie liczby Żydów w II Rzeczypospolitej, podobnie jak liczby innych mniejszości narodowych, jest trudne. Dotyczy to przede wszystkim pierwszych lat odradzającego się państwa polskiego, a wiąże się głównie ze stanem świadomości narodowej i z charakterem spisów powszechnych ludności przeprowadzonych 30 września 1921 r. i 9 grudnia 1931 r. W pierwszym z nich przyjęto kryterium narodowościowe, w drugim zaś kryterium językowe. Ponadto w 1921 r. nie było jeszcze ostatecznie ustalonych granic Polski, dlatego pierwszy spis nie odbył się na Górnym Śląsku i na Wileńszczyźnie (Krzywicki 1922: 3 i nn.).

Według spisu ludności z 1921 r., uwzględniając szacunki dla Górnego Śląska i Wileńszczyzny, w Polsce mieszkało 27 176 717 osób, w tym 69,2% Polaków i 30,8% mniejszości narodowych (Rocznik 1927: 26). Wśród mniejszości narodowych drugie miejsce po Ukraińcach (14,3%) zajmowali Żydzi (zob. tabela 1), którzy stanowili jedyną liczną mniejszość narodową w Europie pozbawioną własnego terytorium narodowego.

Tabela 1. Żydzi w Polsce według spisów z 1921 r. i 1931 r.*

Województwo	Według spisu z 30 września 1921 r.		Według spisu z 9 grudnia 1931 r.	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Polska	2 110 448	7,8	2 732,6	8,6
m.st. Warszawa	252 301	26,9	333,7	28,3
warszawskie	163 646	7,8	239,7	9,7
łódzkie	270 437	12,0	365,0	13,8
kieleckie	215 360	8,5	284,2	10,7
lubelskie	227 902	10,9	221,7	10,5
białostockie	163 044	12,5	153,5	12,1
wileńskie	79 801	8,2	108,9	8,5
nowogródzkie	56 307	6,8	77,0	7,3
poleskie	91 251	10,4	113,0	10,0
wołyńskie	151 744	10,6	205,5	9,9
poznańskie	1485	0,1	44,5	1,9
pomorskie	419	0,0	30,2	1,6
śląskie	4429	0,4	6,5	0,5
krakowskie	77 069	3,9	128,0	5,6
lwowskie	190 368	7,0	232,9	7,5
stanisławowskie	90 432	6,8	109,4	7,4
tarnopolskie	68 967	4,8	78,9	4,9

* Rocznik 1927: 26; MRS 1939: 22–23.

Z danych tabeli 1 wynika, że w Polsce w ciągu 10 lat wzrosła zarówno liczba Żydów, jak i ich procent¹. Należy przy tym uwzględnić fakt, że w 1921 r. na 2 845 364 osoby wyznania mojżeszowego 2 110 448 osób przyznało się do narodowości żydowskiej, a reszta (25,8%) do narodowości polskiej (Urbański 1933: 221). Inaczej prawdopodobnie zachowała się większość tej ponad 700-tysięcznej rzeszy Żydów podczas spisu powszechnego w 1931 r., przyznała się ona do posługiwania się językiem jidysz lub hebrajskim, co można – zdaniem Alfonsa Krysińskiego – wytłumaczyć dużym przyrostem ludności żydowskiej na znacznej części Polski środkowej. Na taką postawę tej ludności wpłynęło zapewne prowadzenie przez prasę żydowską bardzo intensywnej agitacji nacjonalistycznej za podawaniem języka

¹ Według danych spisów udział ludności żydowskiej wzrósł z 7,8% w 1921 r. do 8,6% w 1931 r. Natomiast J. Żarnowski (1973: 389) uważa, że odsetek ten zmalał z 10,5% do 9,8%. Podobnego zdania jest J. Tomaszewski (por. Tomaszewski (red.) 1993: 159).

jidysz lub hebrajskiego jako ojczystego (Krysiński 1933: 43; Żarnowski 1973: 36–37).

Rozmieszczenie Żydów na ziemiach polskich było nierównomierne. Najwięcej mieszkało ich na terenie byłego Królestwa Polskiego. Drugie miejsce pod tym względem zajmowała Galicja, natomiast na ziemiach byłego zaboru pruskiego odsetek Żydów był niewielki². Mieszkali głównie w dużych miastach i miasteczkach³. W 1931 r. najwięcej było ich w miastach województwa poleskiego (48,8%), wołyńskiego (48,6%) i nowogródzkiego (40,3%). Co się tyczy wsi, to najwięcej Żydów mieszkało w województwie lubelskim, gdzie stanowili około 40% ogólnej liczby ludności żydowskiej na tym terenie (MRS 1939: 23; Urbański 1933: 221 i nn.; Horoch 1993: 81).

Myśl socjalistyczna wśród Żydów na ziemiach polskich zaczęła się kształtować w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. Socjaliści pochodzenia żydowskiego początkowo należeli do polskich partii socjalistycznych. Pierwsza żydowska partia socjalistyczna powstała w 1897 r., był to Powszechny Żydowski Związek Robotniczy (Algemaner Jidiszer Arbeter Bund), który działał na całym obszarze Rosji, w tym także w Królestwie Polskim. W Galicji Żydowska Partia Socjalno-Demokratyczna powstała w 1905 r., a w 1920 r. połączyła się z Bundem (Holzer 1974: 271).

W Królestwie Polskim istniały także robotnicze partie żydowskie, znajdujące się pod wpływem syjonistów (nacjonalistów żydowskich), którzy wyrażali dążenia tych Żydów, eksponowali odrębność narodową oraz zmierzali do skupienia Żydów żyjących w rozproszeniu i utworzenia własnego państwa w Palestynie⁴. Natomiast Bund postulował rozwiązanie kwestii żydowskiej w drodze zbudowania ustroju socjalistycznego w Polsce z autonomią narodowo-kulturalną dla Żydów. Z kolei Żydowska Socjalno-Demokratyczna Partia Robotnicza Robot-

² Również J. Żarnowski przyznaje, że w b. zaborze pruskim mieszkał 1% Żydów (Żarnowski 1973: 389). Jednocześnie twierdzi, że 2/3 Żydów mieszkało w Polsce zachodniej i środkowej (tamże).

³ W 1931 r. niemal czwarta część ludności żydowskiej w Polsce mieszkała w pięciu miastach: Warszawie, Łodzi, Wilnie, Krakowie i Lwowie (Tomaszewski (red.) 1993: 162).

⁴ Celem perspektywicznym syjonistów było utworzenie narodowo-terytorialnego państwa w Palestynie. Program ten nakreślił powstały w 1897 r. Światowy Kongres Żydów, który powołał do życia Światową Organizację Syjonistyczną. Celem bliższym, po I wojnie światowej, było przyznanie Żydom nie tylko równouprawnienia, ale i przekształcenie – zdaniem m.in. Antoniego Czubińskiego – odradzającego się państwa polskiego w państwo polsko-żydowskie (Judeo-Polonia). Szerzej zob. Czubiński 1994: 125; Parys 2005: 202 i nn.

nicy Syjonu (Jidysze Socjalistisze Arbeter Partaj Poale Syjon), która w Królestwie Polskim powstała w 1905 r., usiłowała łączyć hasła socjalistyczne z syjonistycznymi.

Podobne postulaty wysuwała Żydowska Socjalistyczna Partia Robotnicza Zjednoczeni (Jidysze Socjalistisze Arbeter Partaj Ferajnigte), powołana do życia w listopadzie 1918 r. przez tzw. syjonistów-socjalistów (Holzer 1974: 271–272).

W wymienionych żydowskich partiach robotniczych dochodziło do polaryzacji poglądów, a nawet rozłamów, w wyniku których grupy lewicowe przyłączały się do KPRP lub tworzyły komunistyczne organizacje żydowskie. Zjawisko to miało bardziej masowy charakter niż w polskich partiach socjalistycznych. W Poale Syjonie rozłam nastąpił w lipcu 1920 r., a w jego wyniku powstały Poale Syjon-Lewica i Poale Syjon-Prawica. Ta pierwsza opowiadała się z jednej strony za emigracją Żydów do Palestyny, a z drugiej – stała na gruncie socjalizmu i internacjonalizmu. Występowała przeciwko separatyzmowi, uznając celowość współpracy żydowskich socjalistów ze wszystkimi partiami socjalistycznymi w Polsce (Holzer 1974: 573).

Delegacja Poale Syjonu-Lewicy uczestniczyła w obradach III Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej (22 czerwca – 12 lipca 1921 r.). Partia ta była gotowa połączyć się z KPRP, ale pragnęła zachować autonomię w sprawach żydowskich, w których decydujący głos miała mieć międzynarodowa organizacja Poale Syjon. Od października 1921 r. w Poale Syjonie-Lewicy istniała frakcja komunistyczna – Żydowski Związek Komunistyczny Poale Syjon, która po wykluczeniu jej w listopadzie 1921 r. z partii wstąpiła do KPRP. Na jej czele stali Saul Amsterdam-Henrykowski (1898–1937), Gerszon Dua-Bogen (1892–1948) i Alfred Lampe (1900–1943). Pełnili oni wiele funkcji partyjnych. G. Dua-Bogen był m.in. sekretarzem Centralnego Biura Żydowskiego KC KPP (1922–1927), a od I Zjazdu KPZB (25 czerwca – 25 lipca 1928 r.) członkiem jej KC (Iwański 1974: 58; *Słownik...*, t. I: 59–60, 486–487; Świetlikowa 1969: 145). Jeszcze wyżej w hierarchii partyjnej stali dwaj pozostali działacze, będący przez wiele lat członkami KC KPP i członkami Biura Politycznego KC KPP.⁵

⁵ S. Amsterdam został wybrany na członka KC KPRP na II Zjeździe partii (19 września – 2 października 1923 r.), zastępcę członka Biura Politycznego KC w 1930 r., a członka BP w 1933 r. Był członkiem CBŻ (1923–1927). A. Lampe początkowo działał w ZMK, m.in. jako sekretarz KC ZMK wybrany na I Zjeździe ZMK w marcu 1922 r.; następnie był członkiem KC KPP od IV Zjazdu tej partii (22 maja – 9 sierpnia 1927 r.)

Do KPRP w sierpniu 1921 r. przystąpiła także grupa rozłamowa z Ferajnigte, najsłabszej z wymienionych partii żydowskich. Wśród członków Ferajnigte, którzy wstąpili do KPRP, byli m.in. Izrael Gajst vel Geist (1888–1939) i Izaak Gordin-Lenowicz (1899–1937). Pierwszy z nich wchodził do KC Ferajnigte, do KPRP przeszedł w połowie 1919 r., będąc członkiem Centralnego Biura Żydowskiego KC KPRP (1919–1920) i zastępcą członka KC KPP (1930–1933). Natomiast Gordin wchodził w skład CBŻ (1923–1927) (Iwański 1974: 59; Świetlikowa 1968: 203; 1969: 141 i nn.; Gadomski 2009: 160, 276; *SBDPRR*, t. II: 174–175).

Ferment ideologiczny miał miejsce również w Bundzie. Lewicowe skrzydło w tej partii powstało w 1918 r., a na III Konferencji Bundu w kwietniu 1919 r. uzyskało przewagę nad centrum i prawicą. I Zjednoczony Zjazd Bundu, który obradował 9–10 kwietnia 1920 r. w Krakowie, opowiedział się za wystąpieniem Bundu z II Międzynarodówki i przyłączeniem się do Międzynarodówki Komunistycznej. Bundowi nie odpowiadały jednak niektóre z 21 warunków przystąpienia do MK uchwalonych na II Kongresie MK (19 lipca – 7 sierpnia 1920 r.), dlatego władze partii zastosowały taktykę lawirowania.

Kwestię Bundu w Polsce rozpatrywała także egzekutywa Komitetu Wykonawczego MK 19 marca 1921 r. Jej przedstawiciele – Grigorij Zinowjew (G. Radomyłski) i Karol Radek (K. Sobelsohn) – uważali, że nie należy domagać się od Bundu bezzwłocznego zjednoczenia z KPRP mimo obowiązującej w MK zasady, by w każdym kraju była tylko jedna partia komunistyczna. Odmiennego zdania byli delegaci KPRP, np. Henryk Walecki (Maksymilian Horwitz) sprzeciwiał się przyjęciu Bundu do MK. Wymienieni działacze MK i KPRP byli pochodzenia żydowskiego. Walecki uważał, że Bund nie wyrzekł się nacjonalizmu. Było to niebezpieczne dla KPRP m.in. dlatego, że na początku 1920 r. partia ta liczyła około 5500 członków, w tym także Żydów, a Bund prawie 10 tys. członków.

Losy przynależności Bundu do MK rozstrzygnęła odezwa tej ostatniej, której redakcję powierzono G. Zinowjewowi 26 sierpnia 1921 r. W odezwie tej zwrócono uwagę na to, że centrowa większość we władzach Bundu nie akceptowała 5 spośród 21 warunków przynależności

i członkiem BP od połowy 1929 r. Lampe był jedynym członkiem BP, który uniknął represji stalinowskich. Stało się tak dlatego, że odsiadywał wyrok więzienia w Polsce. Świetlikowa 1969: 145 i nn.; Gadomski 2009: 37, 119–121; 1971: 425 i nn.; *SBDPRR*, t. I: 59–60.

do MK, w tym żądania dokonania rozłamu w tej partii. Lewicy w Bundzie proponowano utworzenie frakcji komunistycznej, co nastąpiło na przełomie września i października 1921 r. (Iwański 1974: 44 i nn.).

Problem z zaakceptowaniem warunku MK, iż w każdym kraju może istnieć tylko jedna partia komunistyczna, miała również frakcja komunistyczna w Bundzie. Zaproponowała ona frakcji komunistycznej w Poale Syjon-Lewicy, by nie wstępowała do KPRP, tylko wspólnie z nią utworzyła żydowską partię komunistyczną Kombund⁶. Komuniści z Poale Syjonu-Lewicy nie skorzystali z tej propozycji. W tej sytuacji w połowie stycznia 1922 r. zwołano naradę frakcji komunistycznych w Bundzie i powołano do życia nową organizację – Żydowski Komunistyczny Związek Robotniczy w Polsce (Kombund), który przypuszczalnie liczył około 2 tys. członków. 13 lutego 1922 r. na III Ogólnokrajowej Naradzie Żydowskiej zawarł on umowę z KPRP. Władze MK nie podzielały wówczas stanowiska KC KPRP w sprawie jak najszybszego połączenia. Ponadto KW MK 12 czerwca 1922 r. uznał Kombund za część składową MK, za odrębną od KPRP organizację, z czym nie chciały pogodzić się władze tej ostatniej⁷.

Władze MK ostateczną decyzję w sprawie Kombundu podjęły 9 grudnia 1922 r., zalecając jak najszybsze połączenie się tej partii z KPRP. KW MK nie zamierzał przy tym tworzyć w swoim aparacie specjalnej sekcji żydowskiej, miał jednak zamiar organizować biura sekcji żydowskich (centralnych, okręgowych i lokalnych) m.in. w Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej i w KPRP.

Decyzja o połączeniu Kombundu z KPRP zapadła na naradzie żydowskiej w KPRP w połowie lutego 1923 r. Powołano wówczas tymczasowe Centralne Biuro Sekcji Żydowskich. W jego skład weszli przedstawiciele powstałego w 1919 r. Wydziału Żydowskiego KC KPRP i wyznaczeni działacze Kombundu, m.in. Juliusz Majski (Izaak Zimmerman) i Pinkus Minc (Iwański 1974: 73–75).

Na czele CBSŻ stanął S. Amsterdam-Henrykowski, były członek Poale Syjon-Lewicy. Jego zdaniem poważnym błędem było „niedoprowadzenie do końca krytyki starego bagażu ideologicznego Kombundu, który później dawał jeszcze znać o sobie”⁸. Kombundowcy nie do końca zerwali z syjonizmem, a część członków KPRP pochodzenia żydow-

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Autobiografia S. Amsterdama, t. os. 101 (b.p.).

⁷ Tamże; Świetlikowa 1968: 207.

⁸ AAN, Autobiografia...

skiego przejawiała tendencje separatystyczne, widoczne także w latach trzydziestych. Należy podkreślić, że skład narodowościowy partii żydowskich był etnicznie jednorodny. Natomiast Żydzi należeli do wszystkich partii rewolucyjnych, zarówno polskich, jak i ukraińskich oraz białoruskich.

Radykalizacja, podobna jak w Bundzie, miała miejsce także w jego organizacji młodzieżowej – Socjaldemokratycznej Organizacji Młodzieży Przyszłość (Socjaldemokratisze Jugnt-Bund Cukunft). Pod wpływem nastrojów lewicowych II Zjazd Cukunftu (22 maja 1920 r.) podjął decyzję o przystąpieniu do Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży (KMM)⁹, czemu sprzeciwiał się Bund. Był to powód do rozłamu w Cukunfcie, w którego wyniku 2 lutego 1922 r. powstała Komunistyczna Organizacja Młodzieży Cukunft (Komcukunft), podobnie jak nieco wcześniej Kombund. Komcukunft liczył wówczas około 3 tys. członków. Organizacja ta została przyjęta do KMM na prawach sekcji. Połączenie Komcukunftu ze Związkiem Młodzieży Komunistycznej w Polsce nastąpiło w marcu–kwietniu 1923 r., po wcześniejszym zjednoczeniu się Kombundu z KPRP.¹⁰

Rezultatem wstąpienia do KPRP i ZMK grup rozłamowych z Poale Syjonu-Lewicy i Ferajningte oraz przyłączenia się Kombundu i Komcukunftu był dość gwałtowny wzrost udziału Żydów w partii i jej organizacji młodzieżowej. Liczebność Żydów w ich szeregach jest jednak trudna do ustalenia. Biorąc jednak po uwagę fakt, że Kombund liczył prawdopodobnie około 2 tys. członków, a KPRP w kilka miesięcy po jego przyłączeniu się, to jest w sierpniu 1923 r., miała nieco ponad 5500 członków, stwierdzić można, że w KPRP było zapewne ponad 50% Żydów. Należy bowiem pamiętać o tym, że Żydzi należeli do KPRP już przed przyłączeniem się do niej Kombundu. Zdarzały się organizacje okręgowe prawie wyłącznie żydowskie lub o znacznym udziale Żydów, na przykład Komitet Okręgowy KPRP Lublin w 1923 r. w 76,3%, a w 1925 r. w 82,4%. Natomiast w KO KPRP Siedlce w 1923 r. było 60% Żydów, a w czerwcu 1924 r. ponad 81% (Horoch 1993: 83–85).

Wzrost odsetka Żydów był jeszcze bardziej widoczny w ZMK, który w grudniu 1922 r. liczył około 4 tys. członków. Przyłączenie się do ZMK kilka miesięcy później Cukunftu (około 3 tys. członków) zwiększyło ten wskaźnik zapewne do co najmniej 60% (Cimek, Kieszczyński 1984: 102–103).

⁹ I Kongres KMM odbył się 20–26 listopada 1919 r. w Berlinie.

¹⁰ Krzemień 1972: 55–57; Holzer 1974: 273; Iwański (1974: 58) podaje, że Komcukunft w styczniu 1922 r. liczył około 2500 członków.

Żydzi należeli też, choć mniej licznie, do powstałych pod koniec 1923 r. autonomicznych organizacji KPRP: KPZU i KPZB. W partiach tych przeważali chłopci, ale na przykład w KPZU w 1924 r. Żydzi stanowili 13,3% członków, w Związku Młodzieży Komunistycznej Zachodniej Ukrainy w 1926 r. 25%, natomiast w KPZB w listopadzie 1924 r. 18–20%¹¹.

Władze KPRP dostrzegały mankamenty wynikające z tak dużej liczby Żydów w szeregach partii. Proponowały m.in. spolszczenie KPRP i ściślejsze powiązanie działalności CBŻ z ogólnopartyjną. Żydzi, którzy należeli do organizacji miejskich i małomiasteczkowych, nierzadko nie znali języka polskiego, co potęgowało tendencje separatystyczne¹². Częściowa likwidacja odrębności CBŻ nastąpiła dopiero na początku 1929 r. Jego członkowie nie byli mianowani przez KC KPP tak jak pozostałych wydziałów, lecz wybierani przez żydowski aktyw partyjny (Piasecka, Auerbach 1965: 45, 48). W latach 1919–1936 CBŻ KC KPP składało się z 38 osób; trzy były członkami KC KPP (S. Amsterdam, Aron Lewartowski i Szymon Zachariasz), a jedna zastępcą członka KC – Szymon Gajst (Geist)¹³.

Liczbę Żydów w KPP można ustalić tylko dla niektórych lat. Dane na ten temat zawierają sprawozdania komitetów okręgowych, ale brakuje kompletu sprawozdań dla poszczególnych miesięcy i lat. Więcej danych źródłowych o składzie narodowościowym zachowało się dla KZMP, o czym świadczy tabela 2.

¹¹ AAN, KPZU, 165/V-10, s. 1, Sprawozd. organizacyjne Sekretariatu KC KPZU za I–II 1924 r.; tamże, KPZB, 163/II/1, s. 1; Krzemień 1972: 222.

¹² Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Socjalno-Politiczeskoj Istorii (dalej RGA), KMM, f. 533, op. 10, d. 2265, s. 108, Sprawozd. Sekretariatu KC ZMK za XII 1924 r. oraz I I – 15 II 1925 r.

¹³ Członkami CBŻ byli: w latach 1919–1920 – Bernard Cukierwar, Salomon Ekstajń, Izrael Gajst (Geist), Symche Segalewicz, Abram Wajcblum i Henryk Zatorski; w latach 1921–1922 – Pinkus Bukshorn, Gerszon Dua-Bogen, Pinkus Fiszer, Aron Lewartowski i H. Zatorski; w latach 1923–1924 – Saul Amsterdam, G. Dua-Bogen, Izaak Gordin-Lenowicz, Abe Szachna Kantor, A. Lewartowski, Julian Majski (Izaak Zimmerman), Pinkus Minc i Szymon Zachariasz; w latach 1925–1927 – S. Amsterdam, Jakub Dar, G. Dua-Bogen, Abe Pflug (Flug), I. Gordin-Lenowicz, A. Kantor, Józef Kawe, A. Lewartowski, J. Majski, Samuel Margolis, Liber Muszyński i S. Zachariasz; w latach 1928–1930 – Ajczenbaum-Arturski, Hersz Lejb Bekerkunst (Bekierkunst), Mojżesz Grynbaum (Grünbaum, Grinbaum), A. Kantor, J. Kawe, S. Lewin, Józef Rabinowicz i Aron Wahl; w latach 1931–1933 – Mojżesz Blank, Feliks Flam, Pinie Gelibter, Helena Gruda (Gitla Rapaport), H. Kirszbaum, Chaim Trebliński, A. Wahl, Abram Zachariasz i Henryk Zolotow; w latach 1934–1936 – Elias Goldfinger, G. Rapaport, Abram Landy, Julian Łazebnik, Dawid Richtre i Ch. Trebliński. Świetlikowa 1969: 145.

Tabela 2. Żydzi w KPP i KZMP (do lutego 1930 r. ZMK w Polsce) w latach 1926–1935¹⁴

Data	Członkowie				Data	Członkowie	
	KPP (cała)		KPP (bez KPZB i KPZU)			KZMP (cały)	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %		w liczbach bezwzględnych	w %
1926	6200	•	2000	•	VI 1926	3700	42,0
III 1927	6967	•	2500	•	II 1927	5200	•
VI 1928	5062	•	2500 ^a	•	VII 1928	5000	42,0
VI 1930	6600	•	3300	•	I 1929	6250	35,0
III 1931	7050	•	4500	26	II 1930	4100	50,7
X 1931	11 600	•	6800	22	VIII 1930	4900	44,2
III 1932	15 100	•	8000	30	VII 1931	7000	48,0 ^b
III 1933	17 800	•	9200	26	XI 1932	14 000	•
XII 1934	17 200	22	10 300	•	X 1933	15 000	32,0
XI 1935	15 900	25	8343	22	VI 1934	13 750	•

a – dane ze stycznia 1928 r.

b – dane z lutego 1932 r. dla KZMP bez KZMZB i KZMZU

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że w ZMK procent Żydów w latach 1926–1931 utrzymywał się mniej więcej na takim samym wysokim poziomie (43,0–44,2%). W KPP (bez KPZB i KPZU) był zazwyczaj o kilkanaście punktów niższy. Począwszy od 1931 r., odsetek Żydów w KPP i KZMP malał na korzyść chłopów. Było to następstwem delegalizacji BWR Hromady (1925–1927), ZLCh „Samopomoc” (1928–1931) i Sel-Robu Jedności (1928–1932). Część członków tych partii, nie mając możliwości legalnego działania, wstąpiła do KPP, KPZB, KPZU i KZMP (szerzej zob. Cimek 1988: 98 i nn.). Podobnie było z członkami organizacji młodzieżowych partii legalnych. W 1930 r. skupiały one ponad 20 tys. osób, w tym ponad 12 tys. Żydów (około 60%).¹⁵

Proces wstępowania chłopów do partii komunistycznych hamowała m.in. niechęć Żydów, dominujących w organizacjach małomiasteczko-

¹⁴ AAN, MK, 151/VII-1, t. 13, s. 28; tamże, t. 16, s. 1, 25; tamże, t. 17, s. 1; tamże, t. 19, s. 19; tamże, t. 22, s. 20; AAN, KPP, 158/I-4/26, s. 66; tamże, 158/I-5/12, s. 3; tamże, 158/V-1/11, s. 39; AAN, KZMP, 159/II, t. 10, s. 47; tamże, t. 74, s. 59; tamże, t. 75, s. 5; tamże, t. 80, s. 26; tamże, t. 81, s. 10; tamże, t. 82, s. 45–47; RGA, f. 533, op. 10, d. 2305, s. 9 i nn.; Cimek 2009: 10 i nn.; 1989: 312, 382–383; Cimek, Kieszczyński 1984: 150, 201; Świetlikowa 1970: 184.

¹⁵ RGA, 533, op. 10, d. 2331, s. 1, 5; AAN, 159/II/79, s. 45.

wych, do prowadzenia działalności wśród chłopów. Najczęściej zasłaniał się oni antysemityzmem chłopów, nawet gdy w rzeczywistości to zjawisko nie występowało. Ponadto Żydzi z niektórych organizacji terenowych uważali chłopów za „element ciężki”, do którego trudno jest dotrzeć¹⁶. Tymczasem na terenie KO Siedlce w 1930 r. chłopci często przychodzili do aktywistów KPP pochodzenia żydowskiego, domagając się nawiązania kontaktu¹⁷. Sekciarstwo części działaczy komunistycznych narodowości żydowskiej dawało o sobie znać i w innych częściach kraju. Przejawiało się m.in. w wysuwaniu postulatu, by chłopci sami „przychodzili” do miasta¹⁸.

Problem ten miał zresztą szerszy wymiar i dotyczył także KPZU oraz KPZB. Poruszał go m.in. Wincas Mickiewicz, działacz Komitetu Wykonawczego MK, który na IV Plenum KC KPZB (lipiec 1930 r.) powiedział m.in.: „mieli rację ci towarzysze, którzy mówili o swego rodzaju dwu partiach: żydowskiej i polskiej”¹⁹. Ponadto w KPZU i KPZB w dalszym ciągu istniała kwestia pracy wśród chłopów polskich, którą uznawano za niedostateczną.

KPP i KZMP różniły się co do składu narodowościowego również w pierwszej połowie lat trzydziestych. W całej KPP w latach 1934–1935 było około 22–25% Żydów, pozostali członkowie to głównie Polacy, Ukraińcy i Białorusini. Natomiast w KZMP najwyższy odsetek stanowili Żydzi. Od lutego 1930 r. do października 1933 r. spadł on z 51% do 32%. Drugie miejsce zajmowali Polacy, odpowiednio 19% i 33%. Nie ma dokładnych danych dla KPP, w której liczba Żydów w centralnej Polsce w lutym oraz marcu 1931 r. wynosiła 26%, a w sierpniu–październiku 1931 r. 22%²⁰. Dysproporcje w poszczególnych organizacjach okręgowych były jednak bardzo duże. Dlatego KZMP napotykał w działalności na wsi podobne problemy jak KPP. Organizacje miejskie w okręgach rolnych to faktycznie – według oceny Sekretariatu KC KZMP – małomiasteczkowe organizacje żydowskie,

¹⁶ AAN, 158/XII-12/7, s. 6, Sprawozd. KO Płock za okres 15 XI – 15 XII 1932 r.; tamże, 158/XII-17/6, s. 9, Sprawozd. KO Siedlce za IV 1932 r.

¹⁷ Tamże, 158/XII-17/4, s. 6, Sprawozd. KO Siedlce za VII–VIII 1930 r.

¹⁸ AAN, 158/XII-6/8, s. 3, Sprawozd. KO Lublin, dane za I 1931 r. O konieczności pracy na wsi trzeba było przekonywać komunistów żydowskich także na terenie KO Ciecchanów; tamże, 158/XII-4/1, s. 2, Sprawozd. z obwodu rolnego za XI–XII 1930 r.

¹⁹ AAN, KPZB, 163/III-34, s. 69. Patrz również wystąpienie Mickiewicza na V Zjeździe KPP; tamże, 159/I-5/2, s. 149.

²⁰ AAN, 159/II/81, s. 10; Albert 1933: 50.

„oddzielone chińską ścianą od wsi”²¹. Mimo przesady tego stwierdzenia problem mimo wszystko istniał.

Największy jednak udział mieli Żydzi w Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR), która na około 6 tys. członków w Polsce w 1932 r. posiadała w okręgach wielkoprzemysłowych 92% Żydów, a w okręgach rolnych do 88%²².

Procent Żydów był zazwyczaj wyższy we władzach KPP i KZMP niż wśród ogółu ich członków. Na wszystkich sześciu zjazdach KPP wybrano łącznie 172 członków KC i zastępców członków, przy czym niektórych z nich wybierano kilkakrotnie (Świetlikowa 1958: 96 i nn.; 1959: 31). W styczniu 1936 r. skład narodowościowy władz centralnych był następujący: na 19 członków KC KPP przypadało 11 Polaków, 6 Żydów (31,6%), 1 Białorusin i 1 Ukraińiec; wśród 15 członków i zastępców członków KC KPZB najwięcej było Białorusinów – 7, a ponadto 6 Żydów (40%), 1 Polak i 1 Łotysz; wśród 7 członków KC KPZU było po 3 Ukraińców i Żydów (po 42,9%) oraz 1 Polak. Jeszcze więcej Żydów znajdowało się w okręgowym aktywie KPP w 1935 r. – na 52 osoby było 28 Żydów (53,8%) i 23 Polaków²³.

Ze składu narodowościowego aktywu partyjnego nie były zadowolone władze KPP, szczególnie w okresie walki o front ludowy. Według Sekretariatu Krajowego KC KPP na początku 1936 r. w aktywie kierowniczym całej partii i KZMP zbyt duży udział mieli Żydzi – 54%. Ponadto w MOPR było ich 90%, aparacie technicznym partii około 75%, a w aparacie technicznym Sekretariatu i w kierownictwie KO KPP Warszawa 100%. Dostrzegając przewagę w aktywie elementu drobnomieszczańskiego i drobnoprzemysłowego, głównie pochodzenia żydowskiego, Sekretariat Krajowy postanowił wysuwać do niego więcej robotników wielkoprzemysłowych²⁴. Starał się także zwiększyć w aktywie liczbę robotników rolnych i chłopów.

Pod koniec 1936 r. skład narodowościowy władz KPP zmienił się jeszcze bardziej na niekorzyść Polaków. Według pisemnego raportu kierownictwa KPP o działalności partii po jej IV Plenum (luty 1936 r.) w grudniu 1936 r. władze KPP liczyły 15 osób (bez KPZB i KPZU), w tym 8 Żydów (53,3%) i 7 Polaków. Ponadto wśród 15 sekretarzy

²¹ AAN, 159/II/80, s. 7, Informacje o pracy KZMP, 14 VII 1932 r.

²² Tamże, 158/I-6/3, s. 18. Odsetki te niewiele się zmieniły w latach 1930–1932, tamże, 158/I-5/7, s. 127.

²³ AAN, 151/VII-1, t. 21, s. 11–13.

²⁴ Tamże, 158/V-3/49, s. 22, List z domu, 13 I 1936 r.

komitetów okręgowych, na ogólną ich liczbę 18, 8 było pochodzenia żydowskiego (53,3%), a 7 polskiego. Rok wcześniej, w styczniu 1936 r., było 30 członków i zastępców członków KC KPP, w tym 15 Polaków, 12 Żydów (40%), 2 Ukraińców i 1 Białorusin, a łącznie z członkami KC KPZB i KC KPZU (bez zastępców członków KC) 52 osoby, w tym: 21 Żydów (40,4%), 17 Polaków (32,7%), 8 Białorusinów (15,4%), 5 Ukraińców (9,6%) i Litwin (1,9%). Jeszcze wyższy odsetek Żydów był w aktywie centralnym (53%), w aparacie wydawniczym (75%) i w aparacie technicznym Sekretariatu Krajowego (100%)²⁵.

Odsetek mniejszości narodowych wzrastał także wśród delegatów na zjazdy KPP, powodując tym samym spadek udziału delegatów pochodzenia polskiego z 85,5% w 1923 r. do 59,8% w 1932 r. Wynika to z danych zawartych w tabeli 3.

Tabela 3. Skład narodowościowy uczestników zjazdów KPP*

Narodowość	Zjazdy									
	II		III		IV		V		VI	
	liczba osób	%	liczba osób	%	liczba osób	%	liczba osób	%	liczba osób	%
Polacy	59	85,5	44	73,3	67	70,5	44	65,7	52	59,8
Żydzi	7	10,1	8	13,3	15	15,8	12	17,9	23	26,4
Ukraińcy	1	1,4	5	8,3	8	8,4	5	7,4	4	4,6
Białorusini	1	1,4	3	5,0	4	4,2	3	4,5	8	9,2
Niemcy i inni	1	1,4	–	–	–	–	2	3,0	–	–
Brak danych	–	–	–	–	–	1,0	1	1,5	–	–
Ogółem	69	100,0	60	100,0	95	100,0	67	100,0	87	100,0

* Szczygielski 1989: 84.

Najwyższy przyrost wśród delegatów na zjazdy KPP zanotowali Żydzi, z 7 osób w 1923 r. do 23 w 1932 r. W rzeczywistości było ich znacznie więcej, gdyby doliczyć do tej grupy Polaków pochodzenia żydowskiego, których na przykład na II Zjeździe KPRP, oprócz 7 Żydów, było 14 (*II Zjazd...* 1968: 310).

Wraz ze wzrostem liczby delegatów Żydów na zjazdy KPP zmniejszył się i tak niewielki odsetek delegatów pochodzenia chłopskiego

²⁵ RGA, MK, f. 495, op. 123, d. 223, s. 67–68, 134 i nn.; tamże, op. 18, d. 1128, s. 216.

z 8,5% na II Zjeździe do 7,7% na VI Zjeździe KPP. Niewielu chłopów było również w KC KPP. Według danych ze stycznia 1936 r. w KC KPP był jeden chłop, natomiast do KC KPZU nie wchodził żaden chłop. Działo się tak, mimo że liczba chłopów w partii rosła, na przykład w 1932 r. stanowili 50% członków KZMP i około 49–54% członków KPP (całej).²⁶

Badając skład narodowościowy KPP i KZMP, można dojść do wniosku, że do ugrupowań tych należały głównie mniejszości narodowe, przede wszystkim Żydzi, w mniejszym stopniu Białorusini i Ukraińcy. Polaków w KPP i KZMP było około 30%, podczas gdy w społeczeństwie II Rzeczypospolitej około 69%. Z danych partyjnych i szacunków wynika, że odsetki mniejszości narodowych w szeregach komunistycznych, w tym Żydów, w poszczególnych latach wahały się, i to dość znacznie. W 1933 r., gdy liczba Żydów w ruchu komunistycznym w Polsce zmalała na rzecz chłopów, na 32 800 członków KPP i KZMP łącznie Żydów było ponad 8400.

Trudno jednoznacznie ocenić rolę Żydów w ruchu komunistycznym w Polsce, których do KPP przyciągała głównie jej walka z uciskiem klasowym i narodowościowym. Niektórzy działacze żydowscy wnieśli twórczy wkład w rozwój myśli politycznej KPP, m.in. strategii rewolucji i parlamentaryzmu. Komunistów żydowskich, choć nie wszystkich, cechowały jednak, podobnie jak komunistów ukraińskich, tendencje separatystyczne i nacjonalistyczne, mimo obowiązywania w MK hasła internacjonalizmu proletariackiego. Początkowo przejawiały się one w dążeniach do utworzenia, obok KPP, odrębnej żydowskiej partii komunistycznej w Polsce. Gdy okazało się, że urzeczywistnienie tego zamiaru jest niemożliwe, część komunistów żydowskich dążyła do zachowania autonomii w ramach KPRP, czemu miało służyć utworzenie Centralnego Biura Żydowskiego. Dominowanie Żydów we władzach KPP i KZMP potęgowało negatywny stosunek komunistów do II Rzeczypospolitej, choć niektórzy komuniści pochodzenia żydowskiego dostrzegali potrzebę obrony jej niepodległości. Z kolei inni, podatni na tendencje sekciarskie i dogmatyczne, eksponowali interesy mniejszości narodowych kosztem kwestii polskiej. Przejawiali także wyraźną niechęć do pracy na wsi. Żydowskiego pochodzenia był także najślynniejszy agent policji politycznej w ruchu komunistycznym w Polsce – Józef-Josek Mützenmacher.

²⁶ Szczygielski 1989: 85; AAN, 159/II/80, s. 26; tamże, 151/VII-1, t. 19, s. 18 i nn.

Bibliografia

- Albert [Żytlowski W.], 1933, *Z zagadnień organizacyjnych*, „Nowy Przegląd” II–III, nr 2–3.
- Cimek H., 1988, *Legalne chłopskie partie rewolucyjne w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok.
- Cimek H., 1989, *Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918–1939*, Warszawa.
- Cimek H., 2009, *Problemy narodowościowe w KPP [w:] Radykalna lewica na ziemiach polskich w latach 1893–1938. SDKPiL, KPRP i KPP*, Zielona Góra.
- Cimek H., Kieszczyński L., 1984, *Komunistyczna Partia Polski 1918–1938*, Warszawa.
- Czubiński A., 1994, *Dzieje najnowsze Polski do roku 1945*, Poznań.
- II Zjazd Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (19 IX – 2 X 1923). Protokoły obrad i uchwały*, 1968, przygotowali do druku i wstępem opatrzyli G. Iwański, H. Malinowski i F. Świetlikowa, Warszawa.
- Gadomski B., 1971, *Alfred Lampe*, Polski Słownik Biograficzny, t. XVI, Wrocław.
- Gadomski B., 2009, *Biografia agenta. Józef-Josek Mützenmacher (1903–1947)*, Warszawa.
- Holzer J., 1974, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Horoch E., 1993, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918–1938*, Lublin.
- Iwański G., 1974, *Żydowski Komunistyczny Związek Robotniczy Kombund w Polsce*, „Z Pola Walki”, nr 4.
- Krysiński A., 1933, *Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931*, Warszawa.
- Krzemień L., 1972, *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie (1918–1928)*, Warszawa.
- Krzywicki L., 1922, *Rozbiór krytyczny wyników spisu*, „Miesięcznik Statystyczny”, t. V, z. 6.
- Mały Rocznik Statystyczny (MRS) 1939, 1939, Warszawa.
- Parys A., 2005, *Postawa Żydów wobec odradzającego się państwa polskiego w opinii Romana Dmowskiego*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 2.
- Piasecka J., Auerbach J., 1965, *Stan organizacyjny KPP w latach 1929–1933*, ZPW, nr 1.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1925/1926, 1927, Warszawa.
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego (SBDPRR)*, t. I, 1978, Warszawa; t. II, 1987, Warszawa.
- Szczygielski Z., 1989, *Członkowie KPP 1918–1938 w świetle badań ankietowanych*, Warszawa.
- Świetlikowa F., 1958, *Wykaz członków KC KPP wybranych na zjazdach partyjnych*, „Z Pola Walki”, nr 4.
- Świetlikowa F., 1959, *Z badań nad strukturą organizacyjną KPRP w latach 1918–1923*, „Z Pola Walki”, nr 1.
- Świetlikowa F., 1968, *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski 1918–1923*, Warszawa.
- Świetlikowa F., 1969, *Centralne instancje partyjne KPP w latach 1918–1938*, „Z Pola Walki”, nr 4.

- Świetlikowa F., 1970, *Liczebność okręgowych organizacji KPP w latach 1919–1937*, „Z Pola Walki”, nr 2.
- Tomaszewski J. (red.), 1993, *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 r.)*, Warszawa.
- Urbański Z., 1933, *Mniejszości narodowe w Polsce*, wyd. II, Warszawa.
- Żarnowski J., 1973, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa.